

[2023] 1 एस. सी. आर. 783

दिल्ली विकास प्राधिकरण

वि.

भागी सिंग आणि इतर .

(2023 चा दिवाणी अपील क्रमांक 366)

जानेवारी 20,2023

न्यायमुर्ती एम. आर. शाह आणि सी. टी. रविकुमार,

भूमि संपादन, पुनर्वसन आणि पुनर्वसनातील न्याय्य नुकसानभरपाई आणि पारदर्शकतेचा अधिकार कायदा, 2013:कलम 24 (2)-प्रमाणे भूसंपादन, जेव्हा कालबाह्य झाले आहे असे मानले जाते या नियमांच्या पार्श्वभूमीवर वाद जमिनीशी संबंधित अधिग्रहण कार्यवाही कालबाह्य झाली आहे असे घोषित करण्याची मागणी करणारी रिट याचिकाकर्त्याची लेखी याचिका- 24 (2)- उच्च न्यायालयाने असे म्हटले आहे की, दावा केलेल्या जमिनीच्या संदर्भात कोणताही प्रत्यक्ष ताबा घेण्यात आला नाही या आधारावर अधिग्रहण कालबाह्य झाले आहे असे मानले जाते. इंदूर विकास प्राधिकरणाच्या खटल्यातील घटनात्मक खंडपीठाच्या निर्णयात या न्यायालयाने दिलेल्या कायद्याच्या विरुद्ध असलेला आक्षेपार्ह निर्णय आहे म्हणून पंचनामा करून

आणि परवानगी असलेला ताबा अहवाल तयार करून डी. डी. ए. ने एल. ए. सी./एल. अँड. बी. विभागाच्या माध्यमातून जमिनीचा ताबा घेतला होता- अशा प्रकारे, उच्च न्यायालयाने दिलेला आदेश रद्द केला - भूमि संपादन कायदा, 1894.

इंदूर विकास प्राधिकरण विरुद्ध मनोहरलाल आणि इतर,

(2020) 8 एस. सी. सी. 129- मान्य केला

न्यायनिर्णयाचा संदर्भ

2020) 8 एस. सी. सी. 129 मान्य केला परिच्छेद 4

दिवाणी अपील न्यायाधिकरण:दिवाणी अपील No.366 /2023 मध्ये.

2015 च्या डब्ल्यू. पी. (सी) No.8291 मध्ये नवी दिल्ली येथील दिल्ली उच्च न्यायालयाच्या दिनांक 25.07.2017 च्या निकाल आणि आदेशावरून

अतुल कुमार, स्वीटी सिंग, अर्चना कुमारी, राहुल पांडे, श्री. कड्यान, राजीव रंजन, मिश्रा सौरभ, सुजीता श्रीवास्तव, निशित अग्रवाल, कनिष्का मित्तल, वन्या अग्रवाल, अश्विनी कुमार, अंशय धतवालिया, बीनू टम्टा, स्मिता मान, नितीन मिश्रा, ईशान शर्मा, मोहित कुमार गुप्ता, शेखर यादव, इति शर्मा,

राहुल भाटिया, रचिता काद्यान, एन. एस. वशिष्ठ, गगन गुप्ता, आस्था त्यागी,
दिनेश चंदर त्रेहान, दीक्षा नरुला, वकील उपस्थित पक्षकारासाठी.

न्यायालयाचा निर्णय न्यायमूर्ती एम. आर. शाह, यांनी दिला.

1. दिल्ली उच्च न्यायालयाने 2015 च्या लेखी याचिका (सी) क्रमांक 8291 मध्ये नवी दिल्ली येथे दिलेल्या आक्षेपार्ह निकाल आणि आदेशामुळे व्यथित आणि असमाधानी होऊन, ज्याद्वारे उच्च न्यायालयाने उक्त रिट याचिका मंजूर केली आहे आणि घोषित केले आहे की, भूमि संपादन कायदा, 1894 (यापुढे 'कायदा, 1894' म्हणून संदर्भित) अंतर्गत सुरू केलेली अधिग्रहण कार्यवाही, भूमि संपादन, पुनर्वसन आणि पुनर्स्थापन, 2013 (यापुढे 'कायदा, 2013' म्हणून संदर्भित) च्या न्याय्य नुकसान भरपाई आणि पारदर्शकतेच्या कलम 24 (2) अंतर्गत कालबाह्य झाली आहे असे मानले जाते, दिल्ली विकास प्राधिकरणाने (डी. डी. ए.) सध्याच्या अपीलाला प्राधान्य दिले आहे.

2. आम्ही संबंधित पक्षांचे विद्वान वकीलांचे युक्तिवाद ऐकले.

3. उच्च न्यायालयाने दिलेल्या वादग्रस्त निर्णय आणि आदेशावरून असे दिसून येते आणि उच्च न्यायालयासमोर भूमि संपादन जिल्हाधिकारी (एल.

ए. सी.) यांनी दाखल केलेल्या प्रतिज्ञापत्रात असे म्हटले आहे की संबंधित जमीन-खसरा क्रमांक 28 चा ताबा डी. डी. ए. ने एल. ए. सी./एल. अँड. बी. विभागाच्या माध्यमातून 21.03.2007 रोजी घेतला होता.वरील बाबी असूनही, उच्च न्यायालयाने घोषित केले आहे की, दाव्याच्या जमिनीच्या संदर्भात कोणताही प्रत्यक्ष ताबा घेतला गेला नाही या कारणावरून संबंधित जमिनीच्या संदर्भात केलेले अधिग्रहण कालबाह्य झाले आहे असे मानले जाते.

4. उच्च न्यायालयाने दिलेला निकाल आणि आदेश हे या न्यायालयाने घटनापीठात घालून दिलेल्या कायद्याच्या अगदी विरुद्ध आहेत **इंदूर विकास प्राधिकरण विरुद्ध मनोहरलाल आणि इतर, (2020) 8 एस. सी. सी. 129** च्या बाबतीत निर्णय.परिच्छेद 366 मध्ये, .या न्यायालयाच्या घटनापीठाने खालीलप्रमाणे निरीक्षण नोंदवले आणि निर्णय दिला आहे:-

"366. वरील चर्चेच्या अनुषंगाने आम्ही खालीलप्रमाणे प्रश्नांची उत्तरे देतो:

366.1. कलम 24 (1) (अ) मधील तरतुदीनुसार 2013 चा कायदा लागू होण्याच्या तारखेपर्यंत 1-1-2014 रोजी निवाडा न दिल्यास कार्यवाहीत कोणतीही चूक होत नाही. २०१३ च्या

कायद्यातील तरतुदीनुसार नुकसान भरपाई निश्चित करावी लागते.

366.2. न्यायालयाच्या अंतरिम आदेशाने व्यापलेला कालावधी वगळून पाच वर्षांच्या कालावधीत निकाल देण्यात आला असेल तर 1894 च्या कायद्यांतर्गत 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (1) (ब) अन्वये तरतूद केल्याप्रमाणे जणू ती रद्द करण्यात आलेली नाही असे समजून कार्यवाही सुरू राहिल.

366.3. ताबा आणि नुकसान भरपाई दरम्यान कलम 24 (2) मध्ये वापरलेला "किंवा" हा शब्द "नाही " किंवा "आणि" म्हणून वाचला पाहिजे. २०१३ च्या कायद्याच्या कलम २४ (२) अन्वये हा कायदा लागू होण्यापूर्वी पाच वर्षे किंवा त्याहून अधिक काळ अधिकाऱ्यांच्या निष्क्रियतेमुळे जमिनीचा ताबा घेण्यात आलेला नाही किंवा नुकसान भरपाईही देण्यात आलेली नाही अश्या बाबतीत भूसंपादनाची प्रक्रिया संपुष्टात आली असे मानले जाते. दुसऱ्या शब्दांत सांगायचे तर, ताबा घेतला गेला असेल, नुकसान भरपाई दिली गेली नसेल तर

कोणतीही चूक नाही. त्याचप्रमाणे नुकसान भरपाई दिली असेल, ताबा घेतला नसेल तर त्यात कोणतीही चूक नाही. .

366.4. 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (2) च्या मुख्य भागात "भरणा" या अभिव्यक्तीमध्ये न्यायालयात नुकसान भरपाई जमा करण्याचा समावेश नाही. कलम २४ (२) मधील तरतुदीमध्ये बहुसंख्य भूधारकांच्या संदर्भात ती जमा न केल्यास १८९४ च्या कायद्याच्या कलम ४ अन्वये भूसंपादनाच्या अधिसूचनेच्या तारखेपर्यंत सर्व लाभार्थी (जमीनमालक) २०१३ च्या कायद्यातील तरतुदीनुसार नुकसान भरपाईस पात्र असतील.. भूसंपादन अधिनियम १८९४ च्या कलम ३१ अन्वये दायित्वाची पूर्तता न केल्यास या कायद्याच्या कलम ३४ अन्वये व्याज दिले जाऊ शकते. मोबदला (न्यायालयात) जमा न केल्याने भूसंपादनाची कार्यवाही संपुष्टात येत नाही. पाच वर्षे किंवा त्याहून अधिक काळ बहुसंख्य मालमत्तेबाबत मोबदला रक्कम जमा न केल्यास १८९४ च्या कायद्याच्या कलम ४ अन्वये भूसंपादनाच्या

अधिसूचनेच्या तारखेनुसार २०१३ च्या कायद्यानुसार जमीन मालकांना मोबदला द्यावा लागेल.

366.5. १८९४ च्या कायद्याच्या कलम ३१ (१) अन्वये दिलेल्या तरतुदीनुसार , जर एखाद्या व्यक्तीला नुकसान भरपाई देण्यात आली असेल तर कलम २४ (२) अन्वये नुकसान भरपाई न दिल्याने किंवा न्यायालयात जमा न केल्यामुळे अधिग्रहण संपुष्टात आल्याचा दावा करणे त्याला खुले नाही. कलम ३१ (१) अन्वये रक्कम भरून भरण्याची जबाबदारी पूर्ण केली जाते. ज्या जमीन मालकांनी नुकसान भरपाई स्वीकारण्यास नकार दिला होता किंवा ज्यांनी जास्त मोबदल्यासाठी संदर्भ मागितला होता, ते २०१३ च्या कायद्याच्या कलम २४ (२) अन्वये संपादनाची प्रक्रिया संपल्याचा दावा करू शकत नाहीत.

366.6. २०१३ च्या कायद्याच्या कलम २४ (२) मधील तरतुदी या कलम २४ (१) (बी) चा भाग न मानता कलम २४ (२) चा भाग मानला जावा.

366.7. 1894 च्या कायदानुसार आणि कलम 24 (2) अन्वये विचार केल्याप्रमाणे ताबा घेण्याची पद्धत म्हणजे चौकशी अहवाल/ निवेदन तयार करणे आहे. 1894 च्या कायद्याच्या कलम 16 अन्वये ताबा घेतल्यानंतर, सदरील जमीन राज्याला निहित होते आणि 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (2) अन्वये जमीन ताब्यात घेण्याची तरतूद नाही, कारण एकदा ताबा घेतल्यानंतर कलम 24 (2) अन्वये कोणतीही चूक होत नाही.

366.8. कलम 24 (2) मधील तरतुदी ताबा घेण्यास आणि पैसे देण्यास निष्क्रियतेमुळे अपयशी ठरले तर 1-1-2014 रोजी यांच्या बाबतीत व्यपगत होण्याची कार्यवाहीच्या तरतुदी लागू आहेत. संबंधित प्राधिकरणाकडे प्रलंबित असलेल्या भूसंपादनाच्या प्रक्रियेत 2013 चा कायदा लागू होण्यापूर्वी पाच वर्षे किंवा त्यापेक्षा जास्त कालावधीसाठी नुकसान भरपाई. न्यायालयाने दिलेल्या अंतरिम आदेशांच्या उदरनिर्वाहाचा कालावधी पाच वर्षांच्या गणनेत वगळावा लागतो.

366.9. 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (2) मध्ये भूसंपादनाच्या पूर्ण संपलेल्या प्रक्रियेच्या वैधतेवर प्रश्नचिन्ह उपस्थित करण्यासाठी कारवाईचे नवे कारण समोर येत नाही.

कलम 24 2013 च्या कायद्याच्या अंमलबजावणीच्या तारखेस म्हणजेच 1-1-2014 रोजी प्रलंबित असलेल्या कार्यवाहीला लागू होते. यामुळे जूने आणि कालबद्ध दावे पुन्हा सुरू होत नाहीत आणि संपलेली कार्यवाही पुन्हा सुरू होत नाही किंवा भूसंपादन अवैध ठरविण्यासाठी न्यायालयाऐवजी कोषागारात नुकसान भरपाई जमा करण्याच्या पद्धतीच्या वैधतेवर जमीनमालकांना प्रश्न चिन्ह उपस्थित करण्याची परवानगी दिली जात नाही."

5. इंदूर विकास प्राधिकरणाच्या (वर नमूद केलेल्या) प्रकरणात या न्यायालयाने दिलेल्या कायद्याला हाताशी असलेल्या खटल्यातील तथ्यांना लागू करणे, विशेषतः, जेव्हा विचाराधीन जमिनीचा ताबा डी. डी. ए. ने एल. ए. सी./एल. अँड. बी. विभागाच्या माध्यमातून 21/03/2007 वर पंचनामा काढून आणि ताबा अहवाल तयार करून घेतला असल्याचे मानले जाते, जे या न्यायालयाने वरील निर्णयात निरीक्षण केल्याप्रमाणे आणि धारण

केल्याप्रमाणे अनुज्ञेय असल्याचे मानले जाते. अशा परिस्थितीत, उच्च न्यायालयाने दिलेला आक्षेपार्ह निकाल आणि आदेश टिकू शकत नाही आणि तो रद्द करण्यास आणि बाजूला ठेवण्यास पात्र आहे आणि त्यानुसार रद्द केला जातो आणि बाजूला ठेवला जातो.

सदरचे अपील मंजूर करण्यात येते. अपीलाचा खर्च नाही.

प्रलंबित अर्ज असल्यास तो देखील निकाली काढला जातो.

अपीलाला परवानगी देण्यात आली.

निधी जैन

अपील मंजूर करण्यात येते

(सहाय्यक: अभिषेक अग्निहोत्री, एल. सी. आर. ए.)

अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/ तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरिता वापर करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन

वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन
आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.

X-X-X-X